

Lantos Antal

Rákosszentmihály helytörténeti kutatásának meglepő tapasztalatai

Rákosszentmihály lokálpatrióta lakossága 2002-ben két, számára igen jelentős évforduló megünneplésére készült. A település 1902. október 5-én felszentelt templomának, majd az önálló egyházközség megalakulásának centenáriuma, ugyanakkor december 1-jén Pusztaszentmihály Csömörtől való elszakadásának és Rákosszentmihály néven önálló nagyközséggé válásának szintén százéves évfordulójára.

Már évekkorábban elkezdtek tervezni az évfordulók méltó megünneplését. Ekkor merült fel bennem az a gondolat, hogy az ünnepek, vetélkedők és kiállítások mellett jó lenne megírni, könyv alakban megjelentetni a centenáriumi eseményekkel összefüggő helytörténeti ismereteinket.

Jómagam tősgyökeres szentmihályi vagyok, több mint hetven évesen ma is a szülőházamban élek. Szűkebb szülőföldem történetével már több évtizeddel ezelőtt, amatőr kutatóként kezdtem el foglalkozni - végzettségem szerint műszaki, illetve gazdasági területen dolgoztam. Történelmi ismereteim gyarapítása érdekében szabadidőmben elkezdtem bűjni a könyv- és a levéltárakat. Megismertem a kutatási módszereket, és igen sok hasonló érdeklődésű új barátot is szereztem. Emellett összeszedtem minden fellelhető anyagot a helyi környezetemből.

Még a könyvek, jobban mondva nagyobbacska füzetek írásának megkezdése előtt igencsak sokszor tapasztaltam, hogy az egyes eseményekről a különböző források jócskán eltérő részleteket és adatokat tartalmaznak. Utánajárva az egymástól eltérő információknak, a korabeli hivatalos dokumentációk legtöbbször megerősítették valamelyiket, de nem egyszer előfordult, hogy egyik sem felelt meg az iratokban rögzített tényeknek.

Természetesen felmerült bennem a gondolat, hogy mi lehet a sok hiba, illetve téves információ oka. Különösen előtérbe került az elemzés szükségessége a két könyvem megjelenése után. Egymás után kaptam a különböző telefonokat és egyéb személyes megkereséseket, hogy valamelyik általam közölt esemény, vagy adat nem felel meg a valóságnak, mert - és számos forrást jelöltek meg - itt vagy ott nem ezt olvasták. Természetesen egyetlen észrevételt sem hagytam megválaszolatlanul. Azonban feltétlenül szükségessé vált, hogy legalább fő vonalaiban meghatározzam a tévedések - amelyekbe a könyvek megírása előtt magam is nem egyszer beleestem - legfőbb okait.

A sok megkeresés alapján meg kellett állapítanom, hogy az általam feltételezettől eltérően vagy tízszer annyian foglalkoznak a XVI. kerületben helytörténeti kutatással, mint azt bármikor is gondoltam volna. Ebből eredt az észrevételek igen magas száma. Az évszámokban való elírásokból, az ékezetek elhagyásából eredő hibáktól eltekintve azt kellett megállapítanom, hogy az igen nagyszámú tévedés legfőbb oka a helytörténetet publikálók nagy többségénél a forráshitelesség ellenőrzésének elmaradása volt. Ahogy köreinkben mondani szokás, publikációját egyszerűen különböző írásokból összeollózta. Ily módon egy idő múlva a téves forrás „hitelessé” vált.

Szentmihály történetének megírásakor jó pár esetben hosszas kutakodással, több lépcsőn visszafelé menve jutottam el az első hibáig. Ezek elemzése során három fő jellegzetességet állapítottam meg.

Először is az adott kor gazdasági-politikai berendezésének nem kellő ismerete okozta a tévedést; másodsor a legkülönbözőbb visszaemlékezések kritikátlan elfogadása; harmadszor pedig valamilyen cél érdekében bizonyos csúsztatások vagy félreértelmezhető kiemelések, illetve szándékos súlypont áthelyezések okozták a gondot.

Ezekre szeretnék két igen jellemző példát bemutatni, melyek több íráson áthaladva sajnos széles körben elfogadottá váltak. Talán először egy visszaemlékezést idézek, amely még a kerületi általános iskolák számára kiadott könyvbe is bekerült.

„Nagyapám elmondása szerint szeretném az utókornak elmesélni Rákosszentmihály kialakulásával kapcsolatos emlékeimet.

Körülbelül 1885 táján ifj. gróf Almássy Pál földbirtokos parcellázásba kezdett. Ez a terület a mai József utca, Csömöri út, János utca és a Budapesti határút területére esett.

Nagyapám, Schwarczl József (1857-1942) Budapesten, a Józsefvárosban volt kovácsmester. Szerda estétként a Tavaszmező utca egyik kisvendéglőjében gyűltek össze. Itt találkoztak a helybeli iparosok, kereskedők. Itt kereste fel barátait, ismerőseit Pálffy József. Almássy gróf a

VIII. kerületi adóhivatal főnökét - barátját - kereste és kérte fel arra, hogy szerezzen vevőket. Mivel nagyon előnyös áron juthattak telekhez, így Pálffy József örömmel segített. (Pálffy: Paulus)

Sokan vásároltak telkeket részletre is. A telek ára kb. 1 forint volt négyszögölként. A havi részletek összeszedésére az egyik tanító vállalkozott. A telekkönyvezést, átírást kb. 1887-ben kezdték meg, amikor nagyobb arányban a kifizetések már megtörténtek.

Pálffy József semmilyen pénzt nem fogadott el munkájáért, mert mint mondotta, barátain, ismerősein kívánt segíteni. Így aztán Almássy gróf hálából részére egy nagyobb területet adományozott: a Sándor utca, Béla utca határokkal. Ezt a területet Pálffy József azonnal a község részére továbbadományozta, a község pedig Pálffy néven térképezte.

Ezen a területen mindenki mindenkit ismert.

A József utcától nyugatra a már korábban létesült József főherceg telep volt a jó szomszéd. 1888. évben Budapestről HÉV indult Cinkotáig - gőzmozdony vontatással. Nagyiccétől kb. 2,5 kilométer volt a gyaloglási távolság.

1893-ban megalakult a Lóvasút Rt. Ezt nagy örömmel fogadta a lakosság. Megközelítően a legtöbb nyaralótelek tulajdonos lóvasút-részvényt is vásárolt. Évenként bizonyos számú részvényt sorsolás útján visszavásároltak. Így évenként osztalékot is fizettek a részvényeseknek.

Nagyiccétől Rákosszentmihályig a József főherceg úton voltak a sínek lefektetve. Ez ma a Pirosrózsa utca. Az út mellett lévő véderdő-fenyőerdő a főváros tulajdona volt. A vámházat 1921-ben Rákosfalváról Nagyiccére helyezték át.

A túlsó oldalon húzódó árok tulajdonjogilag már az Ehmann-telephez tartozott (1881). Az út szolgálmi jogért évi díjtérítést kapott a főváros a Lóvasút Rt.-től. A lóvasút rövidesen igen kedvelt lett, amelyet a korabeli újság még karikatúrában is megörökített.

A HÉV villamos bevezetésével a forgalom gyengült. Megszűntetése kb. 1913-14. évben történt. S hogy mi lett a lovakkal? Ma is sok mendemonda fűződik ehhez. De ami biztos, hogy a lovakat a régi kocsisok kapták meg szekérrel, igen előnyös áron. Ezek a hajdan lóvasutas kocsisok fuvarosok lettek. A lovakat mindig a mezőhegyesi Nonnius tűzérlothenyésztő telepről vásárolták. A lovakat több évi „szolgálat” után lecserélték. Nyáron mindig nagyobb volt a forgalom. Kb. 14 lóhoz Kaiser budapesti fuvarostól kölcsönlovakat kaptak.

Az I. világháborús években Rákosszentmihály megszűnt mint nyaralótelep és kirándulóhely. Lassan átalakult állandó tartózkodási hellyé.

1921-től a János utcáig, a Szilas-patak felé a Belga Bank parcellázott. Az emelkedő lakossági létszám miatt temetőről is kellett gondoskodni. Az első ilyen temető a Szilaspatak út és a Gusztáv utca tengelyében volt. Ez már régen megszűnt, s helyén lakások épültek. Az északabbra fekvő másik temetőt is lezáratta a helyi tanács 1950-ben.

Rákosszentmihály nemcsak nyaralótelep-üdülő, hanem kirándulóhely is volt. Ehhez nagyban hozzájárultak a kiváló régi vendéglők is, amik a maguk nemében kiválóak voltak. Hogy csak párat említsek meg: „a Vén fiúk”, Gaukel, Mazách, Gröger stb. A legkedveltebb cukrászda pedig a Gröger cukrászda volt.

A Rákos-patak mentén több jégverem volt, ahonnan házhoz szállították a jeget. A Rákos-patak északi irányú folyását követve a Paskál-forrás volt kacsák vadászatára igen alkalmas terület. Évekig Kaiser Mihály budapesti vendéglős volt a vadászat bérlője.

A Rákosi utat és a Rózsa utca déli részét kb. 1910-ben sárga makadámmal kikövezték. A községháza a Hősök terén kb. 1915-ben készült el.

Önálló községgé Pusztaszentmihály néven 1902-ben lett, leszakadva a csömöri körjegyzőségtől.

Sok szép emlékem van a régmúlt időkből, melyeket feljegyezve őrzök. Így megvannak a régi iparosok, kereskedők nevei, hogy csak néhányat említsek a jelentősebbekből. A Forrás uszoda dr. Ujváry Gyula tulajdona volt. Az uszoda az Imre utca és a Varga József utca között terült el (volt Jenő utca). A kert szobrok készítője Kuff Ernő volt.”

Hát így szólt a visszaemlékezés. Mivel már első olvasásra a leírtakban több adattal kapcsolatban kételyeim támadtak, ezért azokat a különböző levéltárakban ellenőriztem. Nézzük sorjában a levéltári iratok és a visszaemlékezés közti eltéréseket:

Almásy Pál nem volt gróf, és ezért a nevét egy s-el írta. 1885-ben nem parcellázhatott, mert már 1882-ben meghalt. Almásy csak Paulussal találkozhatott, mert az 1899-ben

magyarosított Pálfira, és nem József volt hanem János. A parcellázásokat Almásy özvegye kezdte 1887-ben. Ezek bonyolítására jöttek létre Szentmihályon a különböző egyesületek, pl. 1899-ben az Almásy Pál telep Egyesület. A hitelek és a pénzbeszedést ezek intézték.

A fellelhető iratok szerint a mai Pálfi teret a lóvasút végállomása számára 1893-ban Almásyné adta bérbe. A csömöri képviselő-testület jegyzőkönyvében (1900. március 22.) olvashatjuk: „...az egyesület (Pusztaszentmihályi Közbirtokosság - Lantos) tulajdonát képező és a Csömöri 1054. sz. tjk-i betétben a + 1. sor 3292/49. hrsz. a. tér örök időkre „Paulus János tér”-nek neveztesse el. ... Miután az p.sztmihályi Almásy Pál telep létesítésében a legnagyobb érdeme Paulus (most Pálfi) János úrnak van és nevére elnevezni szándékolt tér-nek megszerzése, ugyancsak az ő munkásságának köszönhető...” A tér nevét csak 1933-ban változtatták Pálfira.

A lóvasutat 1893-ban Farkas Ignác építési vállalkozó hozta létre, és Farkas nevére is engedélyezték. Csak ezután, 1895 márciusában alakult meg a „Pusztaszentmihályi közúti vasút részvénytársaság”.

A vámház 1941-ben helyezték Rákosfalváról Nagyiccére. Ma egy autószalonn van benne, a régi pedig ott áll a körvasút és a Kerepesi út kereszteződésében.

Jelentős az időtévesztés, amikor a visszaemlékező az I. világháborús években Rákosszentmihályról mint átalakuló nyaralótelepről szól. Ez igaz volt az 1800-as évek végére, de Szentmihálynak 1900-ban a népszámlálás szerint már 3069 állandó lakosa volt, és 1914-re ez már elérte a 8000-et.

1921-ben az adott területen nem a Belga Bank parcellázott, hanem báró Vay Henrikné utódai. Almásyné 1901. évi halála után, mivel egyenes ági örökös nem volt, a több mint tíz örököstől báró Vay Henrikné született Almásy Mária vásárolta meg az örökrészeket.

A régi temető helymeghatározása is hibás, mert az a Szilas-pataktól elég távol, a mai Gusztáv és Vép utcák keresztezésénél terült el.

A Gröger mindig is kocsmaként üzemelt. Ebben az időben Szentmihály egyetlen cukrászdája Hóra Jánosé volt, a mai Rákosi út és József utca sarkán.

Talán a legjelentősebb tévedés: 1902. december 1-én vált Pusztaszentmihály Rákosszentmihály néven önálló nagyközséggé.

Végül talán csak egy apróság: dr. Ujváry nem Gyula, hanem Ignác volt.

Jelentős tapasztalat volt ez számomra! Megfogadtam, és ezt mindig betartom, hogy minden visszaemlékezést csak kellő, mindenekelőtt levéltári ellenőrzés után fogadok el.

Sajnos nem egy esetben lektorált, néha helyileg elismert helytörténeti kutató által jegyzett írás is ellenőrzésre szorul. Így jártam az 1971-ben közel 300 oldalon 3100 példányban megjelent „A XVI. kerület története” című könyvvel is. Szentmihály történetének megírásakor, amikor az első iskola létrehozásához jutottam, igencsak megörültem, hogy az említett könyv jelentős támogatást nyújt nekem. Mintegy fél oldalon foglalkozott a település fejlődésének szempontjából jelentős eseménnyel. Úgy gondolom, hogy érdemes ezt a részt is idézni:

„Az iskola a következő feliratú márványtáblával hirdeti a nevezetes eseményt az utókornak:

„I. Ferencz József király uralkodása, Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi minisztersége, Tóth József Pest megyei tanfelügyelete idejében a vallás szilárdítása, az erkölcsi és szellemi haladás érdekében építette a Pusztaszentmihályi közbirtokosság, ennek ügybuzgó és fáradhatatlan elnöke, Müller Károly kezdeményezése és hathatós támogatásával 1878. évében.”

Az iskola első tanítója Drumár Ilona volt, 30 korona évi fizetéssel - ami 40 mázsa búza árának felelt meg - 30 tanulót oktatott.

1884-ig az iskola Csömörhöz tartozott, a mai Csömöri úti iskola hivatalsegédi lakása helyén állt. Ugyanott építették meg a tanítói lakást. Ma ez a napközi otthon ebédlője. Nemsokára új iskolát kellett nyitni a település és a tanulók létszámának gyors növekedése miatt. Ez volt az ún. csengős iskola, a mai Iharfa és Varga József utca sarkán. Ezt az épületet Krajcsovits Ignácól bérelték. Mindkét iskola igazgatója Wayand Károly volt.

1900-ban nyílt meg a „kávéház” iskola a József utca 106. sz. alatt. (Az 1820-ban emelt épület az Almásy zsellérek háza volt, később kávéház lett belőle, majd iskola.) A három épületben hat tanterem volt. A tanítás részben osztott módon folyt.

1900-ban a Rákosi út elején nyitottak még egy tantermet. Ebben tanított Wayand Ilona. Ugyanebben az évben nyílt meg Kuna Andrásné magán-óvodája, a József u. 57. sz. alatti házban. A gyerekek havi 50 koronát fizettek, a szegényeknek ingyenes volt.”

Úgy gondolom, hogy ezt a mintegy féloldalnyi részt érdemes kissé részletesebben elemezni. Az elolvasás után négy dologban azonnal kételyem támadt. Először, mindjárt az emléktáblán az építés éve kérdéses. Másodsor, Drumár Ilona fizetése, hisz akkor Magyarországon a fizetési eszköz nem korona, hanem forint volt. Harmadszor, az évi fizetés nagysága, az óvodai díjhoz viszonyítva. Negyedszer pedig, Wayand Ilona alkalmazásának időpontja. Nézzük meg ezek után, hogy a korabeli okmányok alapján a könyvben leírtakkal kapcsolatban mit találtam:

Az iskola folyosóján elhelyezett korabeli emléktáblán egyértelműen olvasható a helyes dátum: 1884. Egyébként fennmaradt az iskola és a tanítói lak építési költségvetése, mely szintén az 1884-es dátumot erősíti meg. Sőt megtudhatjuk még azt is, hogy a két épület együttesen több mint 13.000 forintba került. Azt már a váci püspöki levéltárban található iratokból ismertem meg, hogy az építési költségekből 10.000 forintot Müller Károly állt, és a három teremből egyet 1884. június 22-én katolikus kápolnának szenteltek fel.

Azt, hogy ki volt az első tanító, nehéz lenne megállapítani, mert a kultuszminiszter Drumár Ilonát és Wayand Károlyt 1884. november 24-én egyszerre nevezte ki. Fizetésüket pedig évi 300 forintban és 100 forint helyi pótlékban állapította meg. Ugyancsak biztosította a „szabad lakás élvezetét”.

1884-ig az iskola nem tartozhatott Csömörhöz, mert nem is létezett. 1884. február 8-án írja Müller Károly a Vallás és Közoktatási Minisztériumhoz írt levelében: „Rég érzi a közbirtokosság szükségét az iskolának; mert immár 54 tanköteles gyermek minden oktatást nélkülöz...” Csömörön egyébként evangélikus egyházi iskola volt, ami Cinkotához tartozott.

1878-hoz viszont az iskolával kapcsolatban fűződik egy lényeges momentum. Az iskola telekadományozása. Ezzel először a püspöki levéltár anyagában találkoztam. 1879. április 7-én írta Majerszky csömöri plébános a püspöknek:

„...Most azonban parcellás önálló kisbirtokosok, ezek cselédjei és földművelők laknak ott. Ezeknek egyike, név szerint Wisinger, közbenjárásom folytán sajátjából egy 1800 öl területi földet egy építendő rom.kath. templom és iskolaház részére örök időkre adományozott.” Majerszky egy pár hónappal későbbi levelében még a telekkönyvezést is jelentette.

Annak viszont, hogy Wisinger adományozta a telket, ellentmond a Magyar Királyi Kincstári Jogügyi Igazgatóságnak a vallás és közoktatási miniszterhez küldött szakvéleménye azzal kapcsolatban, hogy 1884-ben az iskolát tévedésből a szomszéd telekre építették fel. Íme az 1891-es irat néhány sora:

„Mielőtt a jogügyi igazgatóság a felvetett kérdésre véleményét kifejtene, a tényállásnak mérvadó adataiból a következőket emeli ki. Zoltl Rozália az 1878. évi szeptember 26-án kelt átruházási okirattal a puszta szt.mihályi 260. számú tljkvben felvett ingatlanából 1800 öl területet engedett át a közbirtokosság által építendő elemi iskola céljára. E terület a puszta szt.mihályi 261. számú tjkvbe 2147-2152/1/b./2/b. és 2147-2152/3/a/1. helyrajzi számok alatt átvitetett, s arra közbirtokosság tulajdonjoga 1878. év szeptember 30. elsőbbséggel B.I. tétel alatt bekebelezett.”

Az iratokból egyértelműen megállapítható a továbbiakban, hogy az 1884-ben felépített iskolát átadták örökös használatra a magyar állam részére, és azt ténylegesen a szomszéd telekre építették fel, melynek akkori tulajdonosa Müller Károly volt. Azt, hogy a Majerszky által említett Wisinger ki volt, és az egyházi tulajdonba kerülést a plébános honnan vette, eddig megállapítani nem sikerült.

Az 1884-ben felépített iskolát egyébként a csömöri előljárárság többszöri felszólításra csak 1890-ben vette a felügyelete alá, amikor a megyei közigazgatási bizottság 1890. évi 460-as határozatával az iskola számadásának visszamenőleges rendezését írta elő.

Az ún. csengős iskolát a könyvben foglaltaknál sokkal később, 1896-ban bérelte ki a József főherceg telep lakossága Krajcsovits Ignácztól.

Lényeges, és azt a könyv nem említi, hogy a három, egymástól távol eső épületben működő iskola egynek számított, ezáltal mindegyiknek Wayand Károly volt az igazgatója.

1900-ban az általam jelenleg ismertek szerint nem nyílt iskola a Rákosi úton, és Wayand Ilona ott nem taníthatott. Ugyanis a csömöri katolikus plébánia anyakönyvei szerint Wayand Károly és Drumár Ilona 1885. október 25-én kötött házasságot, és Ilona leányuk 1886. június 25-én született. Tehát 1900-ban mindössze 14 éves volt.

Végül az óvodával kapcsolatban szerencsénkre a Rákos Vidéke hetilapban egy híradás maradt fenn 1901 nyarán. Ebből tudhatjuk meg, hogy az óvoda nem a József, hanem a

Remény utcában nyílt meg, és a tandíj nem 50 korona, hanem 60 krajcár volt havonként, ami lényeges különbség. Véleményem szerint az ezzel kapcsolatos tévedések elég gyakran fordulnak elő, ami abból adódik, hogy kutatótársaim nem figyelnek kellően az időpontokra - a korona gyakorlatilag csak 1900-tól került széleskörűen bevezetésre. Másodsorban pedig a rövidítésekben a krajcár az kr., a korona pedig kor.

Mindezt azért fejtettem ki ilyen részletesen, hogy látható legyen, egyes konkrét esetekben, 20-22 sorban a félrevezető tévedéseknek milyen tömkelege fordulhat elő. Sajnos a példámban felhozott könyvben a beutatottakhoz hasonlóan több száz hiba található. Tapasztalatom szerint a vitatkozók jelentős többsége innen szerzett ismeretekből meríti a tudását, bátran publikál, és utána nehéz a tévedésekkel szembenézni.

Ilyen tapasztalatok alapján döntöttem arról, hogy a Kertvárosi Helytörténeti Füzetek 3. számaként megjelent „Rákosszentmihály története a régmúlttól 1950-ig” című átfogó munkám után megjelentetem a jó néhány eredeti dokumentumot idéző „Rákosszentmihály születésének okleveles emlékei” című könyvet is. Az okiratok közti kutakodás során újabb tapasztalatokat szereztem. Ezekből szeretnék néhányat ismertetni.

A munka során sokkal nagyobb mértékben érdemes igénybe venni az egyházi levéltárakat. Főleg a XX. századot megelőző időszakokra nézve igen jelentős gyűjteményekkel rendelkeznek.

Sok anyag került át a levéltárakból a bíróságokhoz, amelyeket valamilyen per során kikértek, és utána nem küldtek vissza, hanem egyszerűen a per anyagához csatolták. Ehhez mutatok be egy igen jellemző példát.

Éveken keresztül kerestem a Rákosszentmihály önállóságát megadó, illetve azt kérvényező iratokat. Végül az egész irattömeget egy 1908-ban lezáródó, Csömör és Rákosszentmihály között az elmaradt pótadóról szóló per anyagához csatolva találtam meg. Hasonlók a tapasztalataim a földhivatalokban hiányzó betétekkel kapcsolatban is.

Külön nehézséget jelentett a korabeli iktatás gondolkodásmenetének megértése. Például az előbb említett Rákosszentmihály önállósági ügye majdnem mindenhol úgy került iktatásra, hogy „Asmus József és társai kérelme”. Ugyanis 1901-ben a kérelem beadásakor a szentmihályiak úgy döntöttek, hogy azt ABC-sorrendben írják alá. Így került első helyre a kevésbé közismert Asmus. Azonban ez visszamenőleg is így folytatódott. A kérelemben utaltak arra, hogy 1896-ban már beadtak egy kérelmet, amit elutasítottak. Ez meg „Balogh Albin és társai kérelme” címszó alatt futott. Ezt megtalálva megint utalást találtam, hogy 1892-ben szintén beadtak egy önállósági kérelmet. Ezt meg „Törs Kálmán és társai” címszó alatt találtam meg. Így derült ki, hogy az addig feltételezett egy-két éves önállósági törekvés a tíz évet is meghaladta. A fellelt iratok jóval meghaladták a százat, nem is beszélve arról, hogy minden kérvényezési alkalomkor részletes felmérést készítettek Pusztaszentmihály lakosságáról és a település anyagi és kulturális helyzetéről. Érdekes volt az is, hogy az addig feltételezett, jól ismert 15-20 fővel szemben közel százan vettek részt a legkülönbözőbb formákban az önállóság kivívásában.

Ilyesfajta meglepő tapasztalatokra tettem szert Rákosszentmihály történetének kutatásakor, mely a fordulatos história feltárásának nehézségein túl arra hívja fel a figyelmet, hogy csak hiteles forrásból merítve érdemes és szabad dolgozni.